

۲ حکایت خواندنی

موضوع: مسجد سراج الملک و مسجد سپهدار

موقعیت: خیابان امیرکبیر

روایت‌هایی درباره مشارکت سپهدار در ساخت این مسجد هم نقل شده که با توجه به ثروت نامحدود برخی رجال قاجار چنین روایتی دور از واقعیت نیست. با توجه به زمان درگذشت سپهدار در سال ۱۲۰۴ شمسی تردیدی وجود ندارد که بنای مسجد به قبل از این تاریخ تعلق دارد اما در سال ۱۳۴۷ شمسی بازسازی شده است.

علیرضا زمانی، تهران‌پژوه، درباره تاریخچه مسجد سپهدار می‌گوید: «از معماری بنای قدیمی اطلاع چندانی در دست نیست اما به گفته رابوایان محلی، ساختمان مسجد نمای سنتی و اسلامی داشته و سردر ورودی و نمای بیرونی آن با کاشی کاری تزئین شده بود. برخی قدیمی‌ها می‌گویند کتیبه‌های قرآن در شبستان و اطراف صحن وجود داشته و نمای مسجد به احتمال فراوان به‌طور کامل آجری بوده است.»

مسجد و مدرسه سراج‌الملک یکی دیگر از بناهای قاجاری خیابان امیرکبیر است و انطور که مسعود نوربخش در کتاب «تهران به روایت تاریخ» نوشته از آثار رضاقلی، فرزند عباس خان ایروانی، پیشکار مسعود میرزا ظل السلطان در تهران به حساب می‌آید. علیرضا زمانی درباره ماجرای ساخت این مسجد تاریخی می‌گوید: «نکته جالب درباره مسجد سراج‌الملک این است که برای ساخت این بنا بخشی از خانه سراج‌الملک که قبلاً میخانه‌ای در تملک «کنت دو مونت» نخستین رئیس پلیس تهران بوده با زمین وقتی ادغام می‌شود. به همین دلیل، روی یکی از کاشی‌های مسجد نوشته: حسن توفیق بین که مسجد کرد/سطح میخانه را سراج‌الملک. گفته می‌شود سراج‌الملک در سال ۱۳۰۱ به این شرط بخشی از خانه‌اش را به ساخت مسجد اختصاص داد که این بیت روی سردر بنا حک شد.»

علاقه علامه شعرانی به مسجد حوض

مسجد «ملا ابوالحسن» یا به قول اهالی محل «مسجد حوض» یکی از مساجد تاریخی و مهم محله اودلاجان است؛ مسجدی که آیت‌الله شعرانی علاقه خاصی به آن داشت. مسجد حوض هر چند مهجورانه در گوشه‌ای از محله اودلاجان قرار دارد اما قدمت آن گواهی بر اهمیتش است. پیشینه این مسجد به ما می‌گوید که ۱۶۸ سال پیش و در سال ۱۲۳۵ شمسی به همت مرحوم ملا ابوالحسن مجتهد تهرانی ساخته و در سال ۱۳۵۰ شمسی یعنی ۱۳۹۲ قمری تجدید بنا شده است. اهمیت نام ملا ابوالحسن مجتهد تهرانی بر این مسجد از آنجاست که به ما می‌گوید او جد اعلای میرزا ابوالحسن شعرانی بود که با اموال شخصی این مسجد را تأسیس کرد.

آیت‌الله شعرانی (۱۳۵۳-۱۲۸۱ ش) که سال‌ها در این مسجد نماز جماعت می‌خواند و جلسات تفسیر قرآن داشت از علمای طراز اول و چندوجهی تهران به شمار می‌رفت. او علاوه بر فقه و اصول و تفسیر و حدیث و فلسفه و ریاضی و عرفان و کلام به زبان‌های فرانسوی، ترکی، انگلیسی و حتی عبری تسلط کافی داشت.

با این حال امروز مسجد آیت‌الله میرزا ابوالحسن که مردم محل آن را به نام مسجد حوض می‌شناسند بسیار مهجور مانده است. حاج مرتضی لبانی، قاری، مدرس،

موضوع: مسجد حوض

موقعیت: چهارراه مصطفی خمینی

علامه میرزا ابوالحسن شعرانی

مداح و از بازنشستگان سپاه پاسداران انقلاب اسلامی که سال‌ها خادمی این مسجد را کرده است از پیشینه آن بیشتر باخبر است. او می‌گوید: «بنای این مسجد در سال ۱۲۷۳ قمری ساخته شده و در سال ۱۳۹۲ قمری تجدید بنا شده است. این مسجد در دوران ستم‌شاهی پایگاه انقلابیون بود و آیت‌الله ابوالحسن شعرانی سال‌ها به‌عنوان امام جماعت مسجد در آن نماز جماعت می‌خواندند. جلسات قرآن ایشان در این مسجد بسیار مشهور بود و فعالیت‌های قرآنی من پای منبر ایشان شکل گرفت.»

او درباره نام مصطلح مسجد بین مردم نیز می‌گوید: «مسجد در دهه ۵۰ قبل از تعریض خیابان، حیاطی بزرگ داشت و حوضی هم وسط آن بود. مردم به واسطه وجود این حوض، مسجد را به نام مسجد حوض می‌شناختند. البته قدیم هم همین‌طور بود. خیلی از مکان‌ها را با نام نمادی می‌شناختند. مثلاً تکیه رضاقلی خان و... اما در اصل مسجد به نام جد آیت‌الله ابوالحسن شعرانی است و ملک شخصی ایشان هم بوده است که برایش صیغه مسجد خوانده‌اند.»

یادگار داماد فتحعلی‌شاه

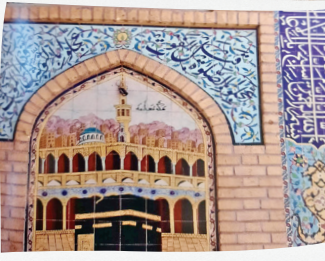
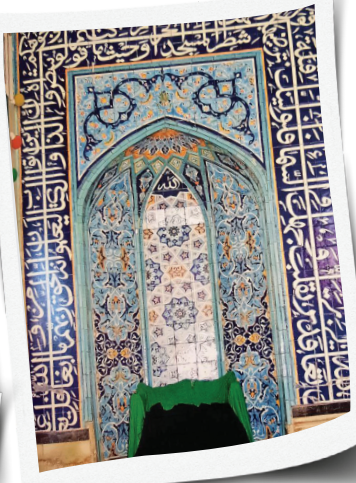
صاحب دیوان هم لقب بود و هم منصبی در دوران قاجاریان. این لقب، جزو القاب منحصر به فردی محسوب می‌شد که فتحعلی‌شاه قاجار به دامادش (فتحعلی‌خان صاحب دیوان) اعطا کرد. او هم با این عنوان مسجدی را در محله کهن اودلاجان بنا کرد؛ مسجدی به نام صاحب دیوان. بر سردر مسجد کتیبه‌ای سنگی نصب شده که روی آن چنین خوانده می‌شود: «در عهد دولت شاهنشاه صاحبقران السلطان بن سلطان و الخاقان بن الخاقان ابوالمظفر ناصرالدین شاه قاجار خلدالله سلطانه به فرمایش جناب جلالت مآب قواماً

للمجد والاحلال میرزا فتحعلی خان صاحب دیوان دام اقباله این مسجد به سعی سرکار مقرب الحضرة حبیب‌الله خان اتمام یافت.»

محله و کوچهای که مسجد در آن واقع شده از مکان‌های شاهزاده‌نشین قاجاری بود و افرادی همچون صاحب دیوان، مؤتمن‌الملک عمادالسلطنه، در آنجا سکونت داشته‌اند. همچنین میرزا فتحعلی‌خان، موقوفاتی را در محله چال میدان برای تأمین مخارج و هزینه‌ها وقف این مسجد کرده است.

رحیم طوبایی، از ساکنان قدیمی محل درباره تاریخچه مسجد صاحب دیوان می‌گوید: «مسجد صاحب دیوان در سال ۱۲۶۳ خورشیدی به دستور میرزا فتحعلی‌خان صاحب دیوان، نوه‌ابراهیم خان اعتمادالدوله و به همت حبیب‌الله خان در عهد سلطنت ناصرالدین شاه ساخته شده است. نام این مسجد برگرفته از نام بانی آن ابتدا مسجد صاحب دیوان بود اما از دهه ۱۳۳۰، زمانی که سیدمحمدباقر علوی تهرانی مسجد حوضی امامت این مسجد را برعهده گرفت، نام علوی بر سردر این مسجد حک شد.»

طوبایی ادامه می‌دهد: «این مسجد ۱۴۰ سال قدمت دارد و در ۳ مرحله بازسازی شده است، اما متأسفانه به دلیل مرمت‌های ناشیانه و غیراصولی، بخش بسیاری از معماری زیبای آن از بین رفته است. آب انبار، تکیه و حسینیه از جمله ملحقات این مسجد بود که سرنوشت خوشی نداشتند. تکیه در کنار خانه صاحب دیوان واقع شده بود و اکنون

اثری از آن نیست یا حسینیه هم که سابقاً محل مدرسه خانم و از بناهای دوره صفویه بود خراب شد و صاحب دیوان در این فضا، حسینیه را بنا

کرد. به استناد متون موجود در کتاب جواهر کلام، بعدها به جای حسینیه، مدرسه معروف فرهنگ در همان محل شکل گرفت و تا حدود نیم‌قرن پیش نیز فعال بود و امروز مدرسه و خانه‌های دیگری در این محل بنا شده است.»

این مسجد در زمان تولیت سیدمحمد صادق علوی محل رفت‌وآمد رجال سیاسی بود و در دوران سیدمحمدباقر علوی هم میرزا احمد آشتیانی، سیدمحمد بهبهانی و سیدابوالقاسم کاشانی در این مسجد حضور غیرقابل انکاری داشتند. به همین دلیل می‌توان دوران رونق فرهنگی-عبادی مسجد را در زمان تولیت سیدمحمد صادق علوی دانست. از شب اول تا شب هفتم محرم مراسم روضه‌خوانی برگزار می‌شد و هیئت‌های منطقه در آنجا عزاداری می‌کردند. همچنین شب‌های جمعه دعای کمیل می‌خواندند و مراسم اطعام با آبگوشت برگزار بود.